

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 05.05.2024

Kabul / Accepted: 10.09.2024

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1478882

**GELENEKSEL MESLEK BAĞLAMINDA UYGURLARDA
KUYU/KANAL/KARIZ KAZICILAR***

Ebru KILIÇ**

Öz

Türk kültür tarihinde, teknolojinin kol gücüne dayalı olup daha ilkel yöntem ve tekniklerle gerçekleştirildiği zamanlarda sosyal gerçekliğin bir sonucu olarak gelişen meslek kollarından biri de geleneksel su yönetimidir. Uygur Türkleri arasında da bilhassa kurak ve çöl iklimine sahip bölge koşulları karşısında deneyim, geleneksel bilgi, usta-çırak ilişkisi ve çevresel-kültürel faktörler ile entegre su yönetim sistemleri inşa edilmiştir. Bu gelişim ve inşa sürecinde, su yönetimini meslek edinmiş kuyu/kanal/kariz kazıcıların ürettikleri ve kattıklarına toplumsal teoride görülen halkın pratik ve inanış dünyası ile dinamik etkileşimler kurularak bağlantılı işlevler dizisi eklenmiştir. Bu çalışmada, Uygurların dünya görüşlerini yansıtan inanış ve uygulamalara, sözlü ve yazılı kültürden hareketle su yönetimi icracılarına odaklanılmıştır. Bu kapsamda suyun yönetimiyle ilişkili gündelik yaşam pratikleri, sosyo-kültürel ve çevresel koşullarda şekillenen halkın düşünce tasavvurunda mesleğin prestiji, temsilcilerinin özellikleri kültürel faktörler hesaba katılarak, çok boyutlu bakış açısı benimsenerek ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle kültürel miras alanı olarak geleneksel su yönetimi, kültür ve teknoloji arasındaki ilişki-kültürel bağlamlardan ve birlikte gelişim gösterdiği alanlardan bahsedilmektedir. Ardından yazılı kaynaklarda Uygurlar arasında karizciler hakkında aktarılan bilgilere yer verilerek “kültürel tekniğin” tarihsel sürekliliğine, geleneksel bilgi ve su yönetimi arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. Analiz “suyun kıymetini bilen kazıcılar”, “kuyu/kariz kazıp “er olma” / “er” adlandırılma”, “geleneksel bilgi taşıyıcılarına ve icracılarına saygı: ‘kuyu/kariz kazanı unutmama’” ve “geleneksel mesleğin icrasında kazıcıların inanış ve uygulamaları” adlı alt başlıklar kapsamında gerçekleştirilmiştir. Öz ifadeyle bu makale, geleneksel su yönetimi icracıları kazıcıların kültürel bağlamda halkbilimsel yaklaşımla incelenmesi için bir çerçeve sunar. Araştırmada Uygur sahasında, folklorik deneyimin asal bir unsuru olarak geleneksel su yönetimi ve kültürel pratiklere ilişkin gözlem, tespit ve analizler ortaya koyulmuştur. Öte taraftan bulgu ve sonuçların yeni araştırmalara kaynaklık etmesi, sosyal-kültürel yaşamı araştırmaya, anlamaya yardımcı olması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda insanların çevreyle temasına ve ilişki kurmalarına dayalı su yönetiminin kültürel ve çevresel bağlamda biçimlendirildiği gözlemlenmiştir. Suyun yaşam alanlarına ve tarım arazilerine taşınmasında kazıcı meslek grubundakilerin verdikleri hizmet ile halk arasında kendilerine dinî ve din dışı anlamla bir statü-kimlik yüklediği görülmüştür. Bu değer ve önemin görünümü bilhassa atasözleri, deyimler, kalıp ifadeler, meslekî terimler başta olmak üzere halkın inanışlarına, ritüellerine ve genel ifadeyle bunları kapsayıcı geleneksel dünya görüşlerine kaynaklık etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su yönetimi, sulama sistemi, geleneksel meslek, maddi kültür, karizci.

* “Turfan Uygurlarının Kariz Folkloru ve Su Yönetimi” başlıklı doktora tezinden üretilmiş olan bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü’nün 03.06.2022 tarihli ve 2211127 sayılı yazısına göre etik komisyon izni almıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, ebrukilicedb@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1030-246X.

WELL/CHANNEL/KARIZ DIGGERS IN THE CONTEXT OF TRADITIONAL OCCUPATION IN UYGHUR

Abstract

In the history of Turkish culture, traditional water management is one of the professions that developed as a result of social reality at a time when technology was based on manual labor and carried out with more primitive methods and techniques. Among the Uyghur Turks, integrated water management systems have been built with experience, traditional knowledge, master-apprentice relationship and environmental-cultural factors, especially in the face of arid and desert climatic conditions. In this process of development and construction, a series of related functions were added to what was produced and added by the well/canal/kariz diggers who made water management their profession, by establishing dynamic interactions with the world of practice and beliefs of the people seen in social theory. This study focuses on the beliefs and practices that reflect the worldview of the Uyghurs, and the performers of water management based on oral and written culture. In this context, the daily life practices related to the management of water, the prestige of the profession in the public imagination shaped by socio-cultural and environmental conditions, and the characteristics of its representatives are discussed by taking cultural factors into account and adopting a multidimensional perspective. The study first discusses traditional water management as a cultural heritage site, the relational-cultural contexts between culture and technology, and the areas where they have developed together. Then, the historical continuity of "cultural technique" and the relationship between traditional knowledge and water management were emphasized by including information about kariz diggers among the Uyghurs in written sources. The analysis is organized under the following sub-headings: "diggers who know the value of water", "digging wells/kariz and "becoming a man" / being called a "man", "respect for traditional knowledge carriers and performers: 'don't forget your well/kariz digger'" and "beliefs and practices of diggers in the performance of traditional profession". In a brief statement, this article provides a framework for a folkloric approach to the study of diggers, the performers/actors of traditional water management, in a cultural context. The research will present observations, findings and analyses on traditional water management and cultural practices as an essential element of folkloric experience in the Uyghur field. On the other hand, the findings and results are intended to be a source for new research and to help research and understand social-cultural life. As a result of the research and investigation, it was observed that water management based on people's contact and relationship with the environment is shaped by cultural and environmental context. It has been observed that the services provided by the diggers in the transportation of water to living areas and agricultural lands have been attributed a status-identity with religious and non-religious meanings among the people. The appearance of this value and importance has been the source of people's beliefs, rituals and, in general terms, the traditional worldviews that encompass them, especially proverbs, idioms, phrases and professional terms.

Keywords: Water management, irrigation system, traditional occupation, material culture, karizci.

Giriş

Kurak ve çöl iklimine sahip yerleşim yerlerinde yaygın olarak inşa edilen geleneksel su teknolojileri (kuyu/kanal/karız-kariz); yerleşik yaşam tarzı ile tarımsal üretim, yaşam alanlarına suyu yönlendirme gibi ihtiyaçlar ve girişimlerle inşa edilmiş sosyal gerçekliğin sonuçları arasındadır. Suyun yönetimi ise suyun kimyası ve yoğunluğu, yerin jeolojik yapısı, iklim bilgisi, yer çekimi, ekolojik bilgi gibi çok boyutlu biçimde bir örüntülü bilgi birikimini ve uygulamalarını içerir. Öte taraftan bu teknoloji tasarımları ve teknikleri, kültürel değişkenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Suyun akışını yönlendirme, suyu yer altından çıkarma ve istenilen alanlara taşıma; gözlem, deneyim, usta-çırak ilişkisi, geleneksel bilgi, taklit gibi birikim ve donanımlarla gerçekleştirilmekte ve teknolojik etkileşimlerle söz konusu kültürel oluşumlar biçimlendirilmektedir. Folklorun geleneksel meslekler grubuna dâhil olan kuyu, kanal ve “yer altı su kanalı” anlamına sahip karız (karız¹) gibi su yönetimi; sağlayıcı “kazıcı” grup paydaşları arasında çevresel ve sosyo-kültürel bağlamda meydana gelen gelenekleri, inanışları, dilleri, anlatıları, şarkıları, şiirleri gibi kültürel verimleri ortaya çıkarmıştır. Kazıcılık mesleğinin “geçimlik kazma” eylemi olmasının yanı sıra yaşam kaynağı olarak suya yüklenen anlamla ilişkisi, su yönetiminin insan yaşamını kolaylaştırıcı niteliği veya atalardan kalan meslek oluşu ile bireye statü ve kimlik kazandırma aracı haline geldiği düşüncesini güçlendirmektedir.

Bilindiği gibi Uygurlar, tarihsel süreçte yerleşik yaşamı benimseyerek tarımsal üretimde ve yöntemlerde öncü adımlar atmışlardır. Söz konusu gelişim seyrinde, su yönetim sistemi olarak kuyu, kanal, yine kuyu ve kanal bileşenlerine sahip olan karız gibi sulama araçları inşa etmişlerdir. Arkeolojik bulguların yanı sıra yazılı ve sözlü kaynaklar vasıtasıyla bu kültürel birikimlerin halk yaşamındaki etkileri ve izleri sürülebilmektedir. Bugün kırsal alanlarda söz konusu yapıların işlevselliği ve kullanımı büyük oranda azalmakla beraber, kısmen kullanılan veya kalıntılara dönüşmüş mimari yapılarla karşılaşılır. Öte taraftan bu yapıların halkın kültürel belleğinde canlılığını koruduğuna sözlü kültürle tanık olunmaktadır. Bilhassa tarımsal üretimle geçimini sağlayan çiftçiler ve hayvancılıkla geçinenler için bu yapılar, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan ayrı bir değere sahiptir. Tarım toplumu olan Uygurların kolektif biçimde her yıl ilkbaharda “suyu yönlendirme töreni”nin düzenlenmesi (Öger, 2013: 187; Hebibulla, 2019: 186), yaşamlarında su yönetimi ve bunu meslek edinmiş kişilerin ne derece önem taşıdığını ve kültür üzerindeki etkisini belirgin biçimde gösterir. Öz ifadeyle geleneksel su yönetimi ve kültürel miras ürünü olarak kuyu/kanal/karız kazma faaliyetleri; kolektif deneyime, gözleme, üretime ve kültürel oluşumlara dayanak oluşturan yapılar arasındadır. Bu yapıların halk yaşamındaki etkileri, halk edebiyatı türlerinden seyahatnamelere, oyunlardan metaforik kullanıma çeşitli alanlarda kullanımı² ile anlaşılabilir.

Her toplumda olduğu gibi Uygurlarda da suyun yönetimine ilişkin yaygın hâle gelen bir görünüm; suyu yaşam alanlarına, tarım arazilerine temiz ve güvenli yönlendirmek, adil paylaşımın mücadelesinden biri olmuştur ki bu mücadele de geleneksel bilgi aktarıcıları olarak su mimarları (kuyu/kanal/karız kazıcılar) belirleyici etkiye sahiptirler. Ekolojik koşullara göre belirli yöntem, teknik ve beceri geliştiren geleneksel meslek sahibi kazıcılar, suyu yönlendirici ustalar; kültürel ve ilişkisel bağlamlar ile ekolojik bir yerleşme modelinin, çevre yönetiminin ve üretimin gerçekleştirilmesine olanak sağlarlar. Bu yaratıcı eyleme gereksinim duyanlar ve tanıklık edenler de faal olan kazıcıları, müşterek yaşamda çağın gelenek ve anlayışı, kültürel miras düşüncesi çerçevesinde ayırt edici bir konuma yerleştirirler.

Her meslek grubunda olduğu gibi su yönetiminde de teknolojinin sosyal inşasını ve etkileşimini bütünlük içerisinde ele almak gerekir. Üretim araçlarının gelişerek ihtiyaçların daha kolay elde edilmesi, üretim güçlerinin gelişmesine aracı olmaktadır. Bu ise biriktirilen bilgi ve becerileri kapsayan teknolojidir (Ercan, 2015: 47-48). Childe'nin görüşüne göre “... kaynağın üretiminde kullanılan aletler, tüm bir ekonomik ve sosyal yöntemi simgelemektedir” (2001: 13). Benzer şekilde su yönetimi ve sulama odaklı mimari yapıların da tarımda üretim güçlerini oluşturan teknolojiye karşılık gelmesi, bu sürecin oluşumunda meslek sahibi kazıcılar ile koruma ve bakım ile ilgilenen halkın inanış ve uygulamaları sosyo-kültürel yönetime işaret eder.

“Geleneğin kazıcıları” olarak nitelendirebilecek kuyu/kanal/karız kazıcıları; edindikleri, deneyimledikleri, uyguladıkları geleneksel yöntemleri ve teknikleri suya erişim sağlamak için

ekolojik, ekonomik ve kültürel dinamikleri, farkındalıkları çerçevesinde doğayla barışçıl şekilde doğada var olanı sürdürülebilir kılma çabası doğrultusunda söz konusu iş kolunun oluşumunu sağlamışlardır. Bu etki ve önem, kazma ve suyu yönetme odağında kazıcı meslek grubunun folklorunu zenginleştirmiştir. Geleneksel meslek grubunun üyeleri veya etkileşimde bulunan halk arasında formel ve enformel dünya görüşü, bilgi ve beceri, dil, anlatı, koşak, şarkı, gelenekler ve inanışlar paylaşılmış ve aktarılmıştır. Kazıcı grubu üyelerinin geliştirdikleri teknik ve bakım-koruma ile suyu sürdürülebilir kılma yöntemleri, yaşanan çevrede halkın sosyal ve ekonomik yapısının temelini sağlamakla beraber arka planında evrensel değere sahip olan suyun kültür çevresindeki konumunda belirleyicidir. Suyu yönlendiren ve erişilebilir hâle getiren bu meslek grubundakiler, her geçen gün teknolojinin geliştiği çağımıza kıyasla teknolojik alt yapının yetersiz olduğu tarihsel süreçlerde kol gücüne, gözleme, deneyime bütüncül olarak geleneksel bilgiye dayalı yönetim geliştirmişlerdir. Bu durum ise bilhassa yaşamın kaynağı suyun değerine koşut suyu yöneten kazıcılığın da toplumun belleğinde saygınlığı ve değeri olan bir meslek olduğu tablosu çizer.

Bu çalışmada da geleneksel bilgi, su yönetimi, teknoloji ilişkisi çerçevesinde “Uygurlarda geleneksel su yönetiminde meslek erbabı kuyu/kanal/karız kazıcılar” ana başlığı altında, bu meslek grubundakilerin kendi aralarında ve halk arasında konumlanışları, dünya görüşleri ve yaşama biçimlerine dönük bir ağı imleyen görüngüler olarak “suyun kıymetini bilen kazıcılar”, “kuyu/karız kazıp er olma/ er adlandırılma”, “geleneksel bilgi taşıyıcılarına ve icracılarına saygı: kuyu / karız kazını unutmama” ve “geleneksel mesleğin icrasında kazıcıların inanış ve uygulamaları” alt başlıkları ile ele alınarak değerlendirilmiştir.

1. Geleneksel Bilgi ve Su Yönetimi

Bir bilme biçimi olarak gözleme, ampirik bilgiye ve çevre ile uyumlu ve etkileşimli yaratıma dayanan geleneksel bilgi, Berkes vd.’nin ifade ettiği üzere “hayatları bu bilgiye ve kullanımına bağlı olan gözlemciler tarafından nesiller boyunca toplanmış, bütüncül bir bakış açısına sahip ve doğası gereği uyarlanabilir” (2000: 1251, 1252) yapıya sahiptir ve “geleneksel kültür teknikleri” ve yaşam tarzı da bu gelişimin bir parçası olarak biçimlenir. Geleneksel ekolojik bilgi, yerel çevreyi koruma odaklı kullanımı ve kontrolü sağlar, yerli halkın çevresel ve zamansal etkilere, değişimlere uyum sağlamasına olanak tanır (Yolcu ve Aça, 2019: 863). Feyerabend’in (1987) görüşüne göre geleneksel bilgi, insanların bilgi sistemleri olarak genellikle ritüellerde, gündelik yaşamın kültürel uygulamalarında kodlanan bilgileri oluşturur (akt. Berkes vd. 2000: 1251). Geleneksel bilgi, modern yaşamda özellikle endüstriyel alanda kaynak konumunda ve modern oyuncular adına fikri mülkiyet koruması altında bulunan eser, buluş ve diğer yaratıların üretiminde kullanılır (Semiz, 2015: 379). Ayrıca gözlem, taklit, keşif, yaratım, yerel koşullar ile entegre deneyim gibi birtakım bileşim gösteren süreçlere dayalı gelişim sergileyen bu bilgi, geleneksel su yönetiminin de temelini oluşturur.

Geleneksel bilginin uygulandığı meslekler, bilhassa kırsal alanlarda yaşayan halkın ekonomik kalkınmasını, yaşama biçimlerini, dünya görüşlerini oluşturur ve bunlara yön verir. Söz konusu su yönetim araçları; yaşam kaynağı suyu yeryüzüne çıkartma, tarımsal alanlara erişirme, hijyenik ortam sağlama, mera ve orman alanlarını artırma, çevresel manzarayı oluşturma gibi gündelik yaşamın rutinlerinin doğrudan faaliyet alanlarını etkiler. Bu çok boyutlu ve işlevli sistemin icracılarına yönelik Seidensticker (1993: 204-205), su kuyularının farklı türlerinin bulunmasının bir taraftan kuyu kazmanın uzmanlaşmış bir meslek olduğunu, basit kuyuların da her yetenekli kişi tarafından kazılabildiği anlamının çıkartılabildiğini aktarır. Bu görüşe paralel suyun yer altından çıkartılması, suyu yaşam ve tarım alanlarına temiz erişiminin sağlanması, bulunan çevreye entegre yapı ve uygulamanın geliştirilmesi gibi hususlar, uzmanlık ve yeteneği iç içe barındıran ve geleneksel bilginin kullanıldığı bir meslek olduğuna işaret eder.

McCarl’in görüşüne göre, folkloristler tarafından meslek gruplarının çalışılması, sadece sözlü anlatım için yeni bir yaklaşım olmayıp aynı zamanda türetilmiş ifadelerden çalışma süreçlerinin ve tekniklerinin anlaşılması gerekir. Belirli bir çalışma grubunu karakterize eden teknikler, gelenekler ve ifade davranış biçimleri, o grubun meslekî folklorunu oluşturur. McCarl, meslekî ifadenin iş süreçleriyle ve mikro ortamlarla bağlantılı olduğu ve bu nedenle de bu süreçlerin incelenmesinin iletişim biçimleri ile bunların meydana geldiği ortam arasındaki ilişkinin kapsamlı bir görünümünü gerektirdiği (1978: 145, 146) görüşünü ileri sürer. Yukarıda işaret edildiği gibi, geleneksel bilgiyi

edinerek aktaran meslek sahibi kişilerin iş esnasında kurdukları sözlü ve sözsüz iletişim dili, mesleğin icrasındaki teknik bilgi, mesleğe ilişkin inanış, anlatı ve gelenekler icra ortamında pratiği ve dışavurumu ifade eder.

Geertz, işaret ve simgelerin doğal tarihiyle, anlamın araçlarının etnografyasıyla toplumsal yaşamda veya onun belli bir kesiminde rol oynadıklarını ve gerçekte de onlara yaşam verenin bu olduğunu belirtir. Bu düşünceye yönelik Geertz, kültürün çeşitli alanlarında olduğu gibi sulama tekniklerinde de sonuna kadar izlendiğinde genelleştirilebilir bir yön bulunabileceğini ve yerel bilgi bağlamında etnografinin mekân zanaatları olarak ele alınabileceğini ekler (2006: 181, 132). Bu ilişkisel düzende olduğu gibi su yönetimi araçlarının inşası ve kullanımında da kazıcılar deneyimlerini, geleneksel bilgilerini, tekniklerini, yaratıcılık ve donanımlarını dikkate alarak belirli kalıpları aktarmışlardır. Bu aktarım ve suyla başa çıkma biçimi, su yönetim kültürü bağlamında halk yaşamında değerler, inanışlar, gelenekler, ritüeller ve semboller ile kendini göstererek somutlaşmıştır. Ana hatlarıyla bahsedilen bu hususlar çerçevesinde su yönetim sisteminin sosyo-kültürel yaşamdaki anlam katmanlarını belirleyen işaretler aşağıda bütüncül olarak ele alınmıştır.

2. Uygurlarda Geleneksel Su Yönetiminde Meslek Erbabı Kuyu/Kanal/Karız Kazıcılar

Su yönetim sitemleri inşa edildiği mekân ve etrafındaki çevresel ve kültürel manzarayı suyun beraberinde getirdiği yapılanmayla yeniden yaratır. Kurak iklim şartları, su kaynaklarına uzaklık karşısında ev içi alana veya tarım arazilerine suyun taşınması gerektiğinde kanal/kuyu/karız kazıcıların geleneksel bilgileri, yer altındaki suyu görünür kılmaları, suyun kutsallığı ile ilişkili suyu yönetmeleri; onların halk arasında saygınlığı olan meslek grupları arasında yer edinmelerini sağlamıştır. Yine bu meslek grubundakiler; yaygın olarak toplumsal hiyerarşide en üst kesimde konumlanmamış olsa da su sorununa ürettikleri çözümler, deneyimleyerek aktardıkları geleneksel bilgiler halk arasında övgüyle dile getirilmiştir. Su teknolojilerinin döngüsel ekonomik üretimden gıda güvenliğine, ekolojik döngüden hijyenik ortam oluşturmaya değin birbiriyle bağlantılı işlevler dizisi vardır. Bu sebeple, halkın dünya görüşlerinden felsefelerine, geleneklerinden inanışlarına icra ettikleri geleneksel mesleklerde su yönetim kültürünün senkronik biçimde izi sürebilir.

Benzer gelişim çizgisi, Eski Türklerde, öncelikle tarım terimleri arasında sıklıkla karşılaşılan sulama araçlarına bakıldığında dil ilişkileri, ödünçlemeler ve ses değişimleri olmakla beraber yaygın olarak benzer sistem modellerine tanık olunur. Gül'ün de aktardığı üzere tarihi sözlüklerde ve metinlerde; *arık/arığ arıq* kelimesini; “kanal”, “su kanalı”, “ırmak”, “hendek”, “çukur” anlamlarında kullanıldığı görülür (2004: 228-229). Clauson, *arık* kelimesini “an irrigation canal (bir sulama kanalı)” şeklinde tanımlar ve Çağatayca *arığ/arık* “a water course (su yolu) dug to provide a flow of water” (su akışını sağlamak için kazılmış su yolu) açıklamasını yapar. Gül ise “tarım işlerinde ürünlerin sulanmasını sağlayan sulama kanalı belirten bir tarım terimi” (2004: 229) olduğu bilgisini aktarır. Eski Uygur metinlerinden de Uygurların tarım işlerine dair bilgi edinilmektedir. Uygur sivil belgelerinde, sulamalı tarımın yapıldığının işareti olan *suvak* (sulama kanalı) ve *suvaklıg* (sulama kanallı, ark) şeklinde yer alan söz varlığı ile karşılaşılar. Ayrıca metinlerde bu kelimelerin *ögän* (dere, nehir) kelimesiyle bir arada geçtiği görülür (Uzunkaya, 2014: 54).

Yukarıda da bahsedildiği gibi yer altındaki suyun yerinin tespit edilerek kuyu kazma, suyu istenilen yerlere yönlendirme, temiz suya erişim sağlama gibi teknik bilgi ve donanımın gerektiği kültürel alan, zamanla geleneksel mesleklere³ dönüşmüş olup türlü kaynaklarda da görüleceği üzere *kudugçı* (kuyu kazıcı/açıcı) bulunur. Ögel'in de ifade ettiği üzere Uygurların *kudug* (kuyu) olarak adlandırdıkları suya erişim araçları ev, mahalle, bağ, bahçe gibi alanlarda yer alıp canlı yaşamı için hayat kaynağı olmuştur. Ögel, Orta Asya'nın farklı kesimlerinde *kudug*, *kudhug*, *kuyug* şeklinde adlandırmaların olduğunu ancak bunların daha çok Uygur söyleyiş ve geleneğinin bir devamı olduğunu ekler (1985: 111). Eski Uygurca metinlerde, su yönetim işleriyle ilgilenen *kudugçı* mesleği ve onların bir dizi faaliyetleri üzerine bilgiler bulunmaktadır ki bir fal kitabında, “kudug kazsar bulak ögän kazsar ädgi (kuyu kazsa kaynak dere kazsa iyidir)” (Arat, 1937: 41, akt. Şen, 2007: 68) ifadesine tesadüf edilir. Kuyu ve kanal bileşenlerinden oluşan karız sistemleri de *karızcı* adı verilen geleneksel meslek grubundakilerin de 19-20. yy.da yaygınlığı ve toplum hayatındaki işlevselliği sözlü ve yazılı kaynaklar vasıtasıyla bilinir.

Kültür tarihimizde antropolojik ve toplumsal anlamıyla geleneksel meslek grubu kazıcılar ve onların icraları, çevre yönetimini de etkilediği için bireysel ve kollektif olarak güç ve kimliğin keşiştiği noktaları kavramaya olanak tanır. Ekolojik ve kültürel bağlamda, geçmiş dönemlerde teknolojinin ve yaşam koşullarının gelişmediği çağlarda tarımsal üretim, mera alanlarını yeşillendirme, suya erişimde kolaylık sağlama veya suyla yaşam koşullarını iyileştirme gibi toplumun talep ettiği gereksinimleri karşılama aracı roldedir.

Tarihsel süreçte geleneksel mesleklere ilişkin uygulamaların, düşüncelerin ve bakış açılarının büyük bir kısmı artarak Sanayi Devrimi'yle gelişim gösteren makineleşmenin etkisiyle insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, küreselleşmeyle beraber su yönetim sistemlerinin mikro ölçekten makro ölçüğe geçerek bireylerin kontrolünden çıkması gibi birçok faktörün etkisiyle değişmiş, ortadan kalkmış veya unutulmaya yüz tutmuş geleneksel meslekler arasına girmiştir.

Çalışmada da su mimarisinin ve yönetiminin insan yaşama biçimine doğrudan etki eden kazıcılık mesleği ve onun etrafından bir dizi kültürel pratiklerin de ön planda tutulduğuna doğrudan işaret edilmiştir. Tüm bunların belirgin görünüşleri de aşağıda suyun kıymetini/değerini bilme, mesleği icra ederek “er” olarak adlandırılma, geleneksel bilgi taşıyıcılarına ve icracılarına saygı, icra geleneğinde ve suyu kullanmada tutum ve davranışlar etrafında inanış ve uygulamalar ile örüntülü su yönetimi folklorik deneyimin asal bir unsuru ele alınmıştır.

2.1. Suyun Kıymetini Bilen Kazıcılar

Dünyada su kıtlığı, iklim krizi gibi yaşanan olumsuzluklar nedeniyle su güvenliği ve suyun sürdürülebilirliği her geçen gün önem kazanmakta ve bu konuda bilinç oluşturulmaya çalışılmaktadır. Suyun kullanımı başta içme olmak üzere tarım, hayvancılık, enerji, sanayi, temizlik, *kültür üretimi*⁴ gibi çeşitli alanlarda vazgeçilmez unsurlardandır. Geleneksel su teknolojilerinin inşası ve bakım-kontrolleri, suyu yönlendirme ve dağıtma süreçleri; suyun sürdürülebilirliği ve temizliği, geleneksel ekolojik bilgi kullanımı güç, zaman, yaratıcılık gibi nitelikler ve deneyim gerektirmektedir.

Su temini ve entegre su yapısının inşası üzerine kuyu/kanal/karız kazıcılar da edindikleri deneyim ve bilgilerle su güvenliğine ve suyun sürdürülebilirliğine yönelik bir dizi tehlike seviyelerine ve su sorunlarına yönelik pratiklere ihtiyaç duyarlar. Sulama sistemlerinde göçme, dayanıksızlık, kuruma, kirlilik veya inşa/onarım süreci çalışanın suda boğulması gibi potansiyel tehlikeleri barındırır. Kazıcı grubundakiler de gerek meslekî kazanım sürecinde kuşaktan kuşağa aktarılan meslek ahlâkını edinirler gerekse potansiyel tehlikeleri kavrarlar. Tüm bu bileşenler, suyun yaşam kaynağı olması ile beraber büyük ölçüde emeğin bir sonucu olarak erişilen suyun değerini kazıcıların bildiklerine ilişkin düşünceleri, algılayışları sözlü kültür ürünlerinde işlenmiştir. Bu düşünce çizgisinde meydana gelmiş kültürel oluşumlar, kazıcılar için suyun değerinin anlaşılmasına, kıymetinin bilinmesine kaynaklık eder. Ek olarak işlere, “mesleklere atfedilen toplumsal değerlendirmeleri gösteren meslekî prestij” (Marshall, 1999: 493) algısı da bu düşünceyi güçlendirir. Öyle ki gelişim, Türk kültüründe Çeribaş'ın (2022: 301-302) aktardığı üzere, ilkel dönemden akıl ve rasyonel düşüncenin kullanıldığı zamana geçişle mitik dönemin tanrı(ları)nın yerini tarihi şahsiyetler almış, onlar kültür/medeniyet kahramanı olarak anlatılara konu olmuş ve zekâ, beceri, ustalık, iletişim kurma gibi belirgin özellikleri ile sonraki nesiller tarafından da mesleğin piri, ustası, mucidi olarak anılmışlardır.

Uygur atasözlerine bakıldığında ise sulama teknolojilerinin inşasında emek veren kazıcıların, suyun da değerini bildikleri vurgusu şu sözlerle aktarılmıştır: “Ekmeğin kıymetini harmancı bilir, suyun kıymetini karızcı (bilir)” (Exmet, 2006: 239), “Suyun kıymetini kuyu kazan bilir” (Çakır, 2017: 48; Doğan, 2020: 673). Suyun kıymetini bilen bu kazıcıların suyu gelecek için tasarruflu ve sürdürülebilir kullanarak hizmette buldukları yönünde bir anlamlandırma imkânı verir. Bu eğilim, *ekolojik hareket* olarak da kazıcıların belirli tutum ve yaklaşımlarını ortaya koyar.

2.2. Kuyu/Karız Kazıp Er olma / Er Adlandırılma

Araç-gereçlerin, teknolojinin ve günümüz koşullarının gelişmediği geçmiş dönemlerde, insanların buldukları çevreyi kendilerine yuva edinirken öte taraftan deneyimleri ve yaratıcılıkları ile doğaya ilişkin bilgi ve becerileri, üretimleri kol gücüne dayalıdır. Bu durum fiziksel gücün

gerektiği alanlarda ataerkil toplum yapısının ve kültürünün bir yansıması olarak “er olma” ile özdeşleştirilmiştir. Bilhassa bu perspektife mühendislik, inşa, kazı gibi iş dallarında erkeğin merkezileştirildiği toplum biçimlerinde sıklıkla tanık olunur. Bu türden kültürel bir dizi faaliyetlerde, ilişkilerde erkekler karar alıcı veya işin merkezinde yer alırlar.

Sosyo-kültürel inşa sürecinde, geçmiş dönemlerden bu yana pek çok alanda, algıda ve eylemde olduğu gibi erkek ve kadın tahakkümünde meslek kolları, iş bölümleri ve faaliyetleri kategorize edilerek toplumsal düzen ve dinamikler arasında bağlantı kurulmuştur (Kılıç, 2023a: 274). Bu yapılandırıcı sistem; deneyim, algılama ile beraber söylemlerin, bakış açılarının biçimlendirildiği zemine sürdürülür. Esasında, ilişkisel bağlamda, bu kadın ve erkeğin yaşama biçimlerini, kendiliklerini ve kimliklerini etkiler. Bu türden yapılanmanın sergilendiği meslek kollarından biri de su yönetimidir. Kol gücü, deneyim, yaratıcılık, geleneksel bilgi, güncel teknik ve donanım gibi çok boyutlu faktörün bütünleştiği su teknolojisi ve su yönetimi; ataerkil yapıya sahip toplumların pratiklerinde ve davranış kodlarında, dünya görüşlerinde belirleyici olabilmektedir. Bu gelişim seyrinde, su yönetimi eylemlerini ve dinamiklerini meydana getiren mimari yapıyı inşa etme, suyun akışını yönetme, suyu kontrol etme, teknik geliştirme, araç-gereçleri üretme gibi belirleyici ve biçimlendirici sistemler, büyük oranda eril cinsiyet odağında düzenlenir. Kaderli'nin (2020: 12) “kültürün, bilimin ve dolayısıyla sembolik düşünce ve dışavurumun ve rasyonel düşünce ve pratiğin hiçbir şekilde doğanın, bedenleşmenin ve deneyimin yerine ikame edilemeyeceği ve onların dolaysız gerçekliğini temsil edemeyeceği” ifadesinde vurguladığı gibi geleneksel su teknolojilerinin etrafında gelişen geleneksel bilgi, inşa, kontrol, bakım-onarım gibi bileşim noktalarında cinsiyet odağında kültürel söylemlerin ve pratiklerin bütüncül çerçevede ele alınması gerekir.

Strang, su pompalama teknolojisinin icadının büyük oranda erkekler tarafından başlatılıp inşa edildiğini ve su yönetiminin de erkek mühendislere devretme sürecinin başladığını ekler. Bu gelişimdeki etkeni ise Schaffer'dan (1989) alıntılanarak ataerkil kontrolün veya ‘kültür’ün (dişi) ‘doğa’ üzerindeki önceliğinin sağlanması olduğunu (2004: 24) belirtir. Erkeğin güç ve iktidarlık odağında merkezileştirildiği toplum biçiminde görüldüğü üzere, karızcılık mesleğinin de “karız kazmak er olmak” gibi tanım, algı ve nitelendirmeler aracılığıyla eril kimliği oluşturan ve pekiştiren meslek olduğu anlaşılır.

“Er ölse çirag söner, karız ölse memleket göçer” (Tölmök, 2007: 96; Nemtul, 2011: 167-168), “yukarı aşağı koşup bey adlandırılacağına kadar, kuyu (karız) kazıp adın er geçsin” (Nemtul, 2011: 168), “evi ev yapan erin hürmeti, karızı karız yapan erin emeği” (Kazimi, 2008, akt. Nemtul, 2011: 170), “er olayım dersen karız kaz” (Kazimi, 2008, akt. Nemtul 2011: 170), “karız hor olsa er hor olur, er har olsa zaman dar olur” (Kazimi, 2007: 29; Kazimi, 2008, akt. Nemtul 2011: 170), “güneş toprağı sağlamaştırır, karız eri sağlamaştırır” (Kazimi, 2008, akt. Nemtul 2011: 170), “yurdu yurt yapan memleketin dikliği, karızı karız yapan erin bileği (Kazimi, 2008, akt. Nemtul 2011: 171), “karızı karız yapan erin bileği, eri er yapan canın feleği (Kazimi, 2008, akt. Nemtul 2011: 171), “yürekli er karız kazar” (Kazimi, 2008, akt. Nemtul 2011: 172). Bu örneklerde görüldüğü üzere atasözlerinde karız bağlamında erilliğin temsil alanının daha geniş olması, yönetim ve kontrol süreçlerinde de yer almaları dolayısıyla erkek egemen bir meslek kolu ve iş bölümü olarak karşılaşırlar. Kısaca sosyo-kültürel bağlamdaki algıyla yönetim sürecinin şekillendirildiği söylenebilir.

2.3. Geleneksel Bilgi Taşıyıcılarına ve İcraçalarına Saygı: *Kuyu / Karız Kazanı Unutma*

Alanyazında geleneksel bilgi veya geleneksel ekolojik bilgi kavramlarının birbirinin yerine kullanımı görülmekle beraber kavramların çok boyutlu bir niteliğe, kullanım alanına sahip olması ve bu bilginin içsel ve dışsal dinamik yapısı sebebiyle farklı tanımlama girişimleri bulunur. Gelenekler; geçmişten günümüze kültürel birikimle aktararak bir milletin, grubun ve bireyin yaşama biçimlerini ve dünya görüşlerini doğrudan oluşturan ve şekillendiren alışkanlıklardandır. Geleneğin aktarımında sözlü kültür ürünlerinin kullanımı, sosyal kontrol aracı olarak hizmet eder. Pratik hayatın temelini oluşturan su yönetimi, zamanla kurumsallaşmış bir geleneğin icrası olarak halkın dünya görüşünde bu mesleği icra edenlerin hizmetlerinin karşılığında onları anma ve onlara dua etme, hediye verme (KK-2, KK-4), yemek verme (KK-2) şeklinde uygulamalar yaygınlık kazanmıştır. Nitekim karız kazarken kaynak çıktığında, karız kazdıran kişinin veya karız sahibinin karızcılara müjde amaçlı verdiği hediye anlamında *kolo/söyünçe/muştuluk* (KK-2; KK-4) kavramları kullanılmıştır.

Uygurlar arasında su mimarilerini inşa etmenin ve suyu yönetmenin insan yaşamına kattıkları, halkın inanışları ile etik davranış temelleri üzerine kurulu söylemler şu şekildedir: “Karızcının hakkını vermeyenin ömrü kısa olur” (Kazimi, 2008, akt. Nemtul 2011: 172); “Su içtiğinde karız kazanı unutmama” (Öztopçu, 1992: 212); “Karız (kuyu) suyunu içtiğinde, karız (kuyu) kazanı unutmama” (Nemtul, 2011: 167). Bu örnekler, suyu yöneten ve halka eriştiren kazıcıların su içerken unutulmaması, hatırlanması halk inanışları ile örüntülenmiş gelenekler arasında görülür. Kazimi’nin (2008) belirttiği üzere, suya erişen ve suyu çıkartan karızcıya, emeği sonucu hediye veya başka türlü hakkı verilebilmektedir (akt. Nemtul, 2011: 172). Bu durum, Mauss’un (2005: 197) işaret ettiği “anlaşmalı hediye sistemi” olarak da gelişim sergileyen bir uygulama olarak düşünebilmek mümkündür.

Sindik ve Araya’nın (2013: 35) “pek çok atasözünün kökleri, bir ülkenin eski kültürel mirasına veya dinine dayanır” görüşüne koşut, halk mimarlığı yapısı olarak su yapılarının kültürel miras ürünü olması, suyun taşınmasına aracı bir yapı olarak ona yüklenen anlamı ve su kültürü temelli halk inanışlarına dayandırıldığı dikkat çeker. Örneğin; halk arasında karızcılık mesleğinin suyun nakli meselesinden kaynaklı; dürüst, adil, iyi niyetli gibi olumlu niteliklerinin yanı sıra ona kutsallık yüklemesi söz konusudur. Bunun başlıca örneklerini ise “Kuyucu ölse, karızın yüreği ağlar” (Kazimi, 2008, akt. Nemtul, 2011: 170) oluşturur.

2.4. Geleneksel Mesleğin İcrasında Kazıcıların İnanış ve Uygulamaları

Kuyu/kanal/karız gibi kazma işlerinde, meslekî tutum ve davranışların şekillendirilmesinde halk inanışlarının canlılığı ve ilettiği mesajları, ekolojiye ve çevreye katkıları ile değerlendirmek önem taşır. Kültürün temel formlarından mesleğin icrasında “temiz olma” olgusu (Kılıç, 2023a), karızcıların karız kuyusuna inmeden önce bedeni temizleme ve temiz ve düzgün kıyafetler ile kuyuda çalışma inanışında kendini gösterir (Hebibul, 2010: 12; KK-2). Hebibul’un da vurguladığı gibi bu inanış; eski dönemlerden itibaren (zamanla kaybolmaya yüz tutmakla beraber) herhangi bir iş veya sefer öncesinde görülür. Hebibul, yine bir inanış olarak karızcıların, çalışmanın tehlikesiz ve başarılı olmasını dilediklerini ekler. Nemtul ise manevî bir iş düşüncesiyle karızcıların cünüp hâlde karıza inmediklerini, banyo yaparak temizlendiklerini, böyle yapılmadığında ise karızın çökeceği inanışının bulunduğunu (2011: 91-92) aktarır.

Yaygın olarak geleneksel mesleklerde hem beden temizliğinin hem ruhanî temizliğin olması gerektiği inanışı vardır. Bu yönde Nemtul, bazı karızcıların karıza temiz ve dürüst bir kalp ile inilmediğinde pirlere öfkeleneyeceği dolayısıyla suyun iyi çıkmayacağı ve Allah’ın cezasıyla karşılaşılacağı inanışının hâkim olduğunu aktarır. Öte taraftan kalbin ve niyetin temiz tutulmasıyla dileklerde sıkça yer bulan çok suya erişme talebinin gerçekleşeceği inanışını belirtir (2011: 95, 97). Yukarıda da işaret edildiği üzere karızcılığın manevî yönüne ilaveten yer-su inanışıyla da ilintili karızda, karız kuyusu içinde bedensel ve ruhanî temiz olma inanışının sürdürüldüğü söylenebilir.

Karızcılık ve karız suyu halk inanışlarında temizliğe ilişkin bir başka yaklaşım olarak bilhassa küçük çocuklara, karız suyunun içine tükürülmemesi, sümürülmemesi, işenmemesi ve işenirse vücutta yara çıkacağına (KK-1; KK-2; KK-3); büyük-küçük abdest yapılmaması böyle yapılsa pirlere hürmetsizlik olacağına (Nemtul, 2011: 94-95) inanılır. Bu türden kaçınmalar, suyun kutsallığına bağlı olarak karızların ve bileşenlerinin suya erişimde aracı sistem olarak kutsal yerler olduğu inanışıyla ilintilidir.

Schelwald-van der et.al. (2009: VII) görüşüne göre, su temini ve temiz su, teknik bir konu olmaktan çıkarak toplumsal katılıma ve sağlık eğitimi alanlarına dönüşmüş ve entegre su ve temiz içme suyu yönetimi, bir kural hâline gelmiştir. Ek olarak, bunlar düzeltilse de başarısız bir girişimin ve tesislerin âtil ve bakımsız kalmasının nedeni, kültürel bağlamın dikkate alınmaması olarak açıklanır. Bu görüşe paralel olarak karızcının temiz olma ve karız suyunu temiz tutma amacı; aynı zamanda halkın inanışları, normları, değerleri ile sağlık eğitiminin ve ortamının sağlandığı bir alan ile ilişkilidir. Bu durum, su yönetiminde kültürel bağlamın dikkate alındığının bir işareti olarak kaçınmalar çevresinde karız suyunun kirletilmemesi adına önemli işleve sahiptir. Meslek sahibi kişilerin ve su kullanıcıları yerli halkın su ihtiyacını karşılarken suyun kirletilmesine dair yanlış kullanımlarının cezasını pirlere, Allah’ın vereceği inanışı, karız kültürünün temelini oluşturur.

Nemtul (2011:94), karız içinde ölçülü davranışlardan birinin de dil kullanımı olduğunu söyleyerek kişilerin küfür veya hakaret etmesinin hayasızlık olarak görüldüğünü bildirir. Karızcılar

arasında bu türden sözler kullanıldığında, pirlerin, Allah'ın öfkesiyle karşılaşacağı ya da karız suyunun iyi çıkmayacağı düşüncesinin bulunduğunu belirtir. Nemtul, hakaret içeren sözlerin edilmesinin Allah'ın hoşlanmadığı davranışlar olarak uygun görülmediği (2011: 96-97) inanışını aktarır.

Bir başka örnek ise Anadolu halk inanışları arasında sıklıkla kapalı ortamlarda, evlerde ıslık çalınmaması yoksa eve şeytan çağırılacağı, iyi olmayacağı inanışına benzer şekilde Uygurlarda da ıslık çalma, kaçınılması gereken davranışlardır. Nemtul'un aktardığı üzere kutsal yerlerde, kamusal alanlarda, evlerde ıslık çalmayı, Uygurlar edepsizlik olarak kabul ederler. Ayrıca büyükler tarafından evde ıslık çalanlara "ıslık çalma evden akrep çıkacak" denilerek bu davranış engellenmeye çalışılır. Nemtul, karızların da su çıkarılan önemli inşalardan olup kutsal kabul edildiğinden karızcıların buralarda ıslık çalmaktan kaçındıklarını (2011: 97) belirtir.

İslâmî inanca göre, alkol kullanma, "haram", sigara içmek "mekruh" olarak kabul edilir. Bu bağlamda karızcılar da alkolden ve sigaradan kaçınırlar (Nemtul, 2011:96). Başka bir ölçülü davranış ise karızcıların eşlerine sadık kalmaları, toylarda yabancı kadınlar ile göz kaş etmemeleri ve kakhaha, şakalaşma, kötü kabul edilen davranışları yapmamalarıdır (2011: 95, 97). Karızcıların bu ölçülü ve kaçınmalara ilişkin tutum ve davranışları; saygı, ahlâk ve inanışı barındırır.

Tabunun yerel mutabakatı muhafaza etmesi, düşünsel ve toplumsal düzensizliği azaltması, görünüşte tehdit edici olabilen muğlaklığa karşı göğüs gererek onu kutsal kategorisine sokması (Douglas, 2017: 12) gibi özellikleri göz önüne alındığında karız ve karız suyunun da yaklaşımlar ve tutumlar da tabu kategorisinde değerlendirilebilir. Douglas; tabuları toplumdaki bir tür suç ortaklığına dayandığını eğer bir toplum mensupları ona sözleşmeyle bağlanmadığı sürece ayakta kalamayacağını, toplum mensuplarının kaygısı, toplumun değerine zarar vermeme amacına dair imalı uyarılar içerdiğini belirtir. Ona göre, bunlar doğrudan ikazlar değildir. Buna ek olarak, örtük teoriye göre yıkılan tabuların intikamını doğanın aldığını ve su, toprak, hayvan yaşamı, bitki örtüsü toplumun kurucu esaslarının savunucusu olduğu (2017: 13) bilgisini verir. Douglas, Radcliffe-Brown'ın "ilkelleri" konu alan tabuların koruyucu bir işlev gördüğünü belirtir. Kendisinin amacının ise onun kavrayışını daha tutarlı ve kapsayıcı olarak hayata geçirmek olduğunun altını çizer (2017: 13).

Daha önce bahsedildiği üzere, kaynak çıktığında veya işin sonunda karızcılara hediye verilmesi, inanış temelli uygulamalardandır. Hediyeleşme çerçevesinde sosyal bütünleşmeye, aidiyet bağının güçlendirilmesine imkân verilirken inanış, anlatı ve ritüellerin şekillendirdiği mitik ve tasavvufi kökenin ortaya çıkarıldığı mitsel bir ortaklığın paylaşımı mümkün kılınır (Akın, 2023: 122, 126).

Yukarıda geleneksel meslek icracısı kazıcılara yönelik ortaya koyulan halk inanışları da ahlakî kuralları ve toplumsal normları ifade eder. Bunlar, Uygur halkının dünya görüşünü yansıtırken kazıcı grubu etrafındaki değerler sistematiğini ortaya koyar. Halk inanışlarının yüzyıllar boyunca canlı kalarak nesiller arasında maddî kültür olarak su mimarilerinin sürekliliği dolayısıyla Uygur halkının su yönetiminin bir parçası hâline geldiği görülür.

Sonuç

Geleneksel su yönetimi; teknolojinin gelişmediği ve günümüz modern koşullarının bulunmadığı dönemlerde, çevre ile entegre edilmiş bir şekilde yerli halk tarafından tecrübeye, gözleme ve kuşaktan kuşağa geleneksel bilginin aktarımına dayandığı dinamik bir yapıya sahip olmuştur. Suyun yer altından çıkartılması, yönlendirilmesi, depolanması, içilebilir hâle getirilmesi, suyun korunması ve kontrolü gibi birbiri ile ilintili her bir aşamada geleneksel ekolojik bilginin uygulanması söz konusu olmuştur. Öte taraftan insan varlığının temel ihtiyacı olan suyun inanışlar ve ritüeller ile de örüntülü sürdürülebilir yönetim anlayışı çerçevesinde temellendirildiği gözlemlenmiştir. Bu gelişim çizgisine benzer şekilde, Uygurların tarihsel süreçten itibaren yaşam alanlarına ve tarım arazilerine suyu yönlendirme amaçlı meslekî bilgi, beceri edinimi ve gelişimi ön plana çıkmış ve bu oluşum yerel halkın sosyal, kültürel ve ekonomik açılarından gelişiminde büyük oranda etki etmiştir.

Kanal/kuyu/karız sistemi gibi mimari yapı ustalarının çevresel etkileşimle suyu yönlendirme girişimleri, geleneğin taşıyıcılarının geleneksel bilgileriyle ve kültürel bellekte yer edinmiş inanış-uygulamalarla biçimlenmiştir. Bununla birlikte halkın geleneksel dünya görüşünde kazıcı grubuna

dair mesleğin güç, beceri, disiplin gibi nitelikler gerektiren bir iş olması ve suyun değeri ile ilişkili bireye kimlik ve statü kazandırması yönünde güçlü bir etki oluşturmuştur. Hatta *karız/kuyu kazanı unutma, kuyu/kanal kazıp er adlandırılma* gibi atasözü örneklerinin oluşumuna da kaynaklık ettiği görülmüştür. Öte taraftan bu mesleğin icracısı olarak suyun da kıymetini en çok onların bileceği düşüncesinin altı çizilidir.

Kuyu/kanal/karız kazıcıların suyu yer altından çıkartmalarından temiz erişim sağlamalarına kadar etkili sürdürülebilir yönetim ve koruma tesis etmelerinin ne kadar zor bir iş olduğu hem grup üyeleri hem yerli halk nezdinde halk edebiyatı ürünleriyle ortaya koyulmuştur. Diğer yandan grup üyeleri arasında kazıcıların deneyimleri, becerileri, bilgileri, üretimleri odağında meslekî prestij algılarının ve mesleğe bağlılıklarının olumlu nitelikte geliştiği söylenebilir. Bu gelişimin yaygın olarak uluslararası alanda da “kuyu kazanı unutma” şeklinde bir dünya görüşünün var olduğu görülmüştür.

Sonnotlar

¹ Uygurca yazımı “karız” olup bu sisteminin bulunduğu coğrafya ve bu sistemin planı Hansen (2004); Özden (2017); karızların inşası ve ilgili terimler İnanç (2004) ve kültürel-ekolojik boyutlarıyla karız sisteminin çok boyutlu ele alındığı doktora tez çalışması Kılıç (2023) ve sosyo-kültürel bağlamda Özçalık ve Çobanoğlu (2023) tarafından incelenmiştir. Söz konusu teknik hakkında detaylara söz konusu çalışmalardan bakılabilir.

² Bu konuda daha detaylı bilgi için Çağmaq (2010); Kılıç (2023a); Kılıç (2023b); Naskali (2023); Özçalık ve Çobanoğlu (2023) vb. çalışmalara bakılabilir.

³ Su yönetimine ilişkin bir diğer geleneksel meslekler arasında *ögen kesgüçi*, (suyu dağıtan, köylüler arasında bölen, bir başka ifadeyle kanal, suyun kesimini yapan kişidir (Ögel, 2010: 365); *suvçı* (suyu idare eden) (Şen, 2007: 67-71) bulunur.

⁴ Yönetmen Ertuğrul Karşoğlu'nun 1987-1988 yapımı “Suyla Gelen Kültür” adlı belgesel serisinde suyun kullanımıyla üretilen maddi kültür göz önüne serilmektedir.

Kaynaklar

- AÇA, M. (2015). “Meslek Folkloru Araştırmaları Tarihine Bir Bakış”. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S.1, 111-137.
- AKIN, E. (2023). “Faillik, Öznellik ve Öznelerarasılık Bağlamında Hacıbeğtaş'ta İnanç Temelli Hediyeleşmeler” *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi)-III*, (Ed. Hatice Kübra Uygur-Erdem Akın), s.117-171, Çanakkale: Paradigma Akademi.
- BERKES, F. vd. (2000). “Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management”. *Ecological Applications*, C. 10, S. 5, 1251-1262.
- CHILDE, G. (2001). *Kendini Yaratan İnsan (İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi)*. (Çev. Filiz Ofluoğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.
- CLAUSON, Sır G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- ÇAĞMAQ, Q. S. (2010). “Turpan Xelq Qoşaqıridin Kariz Medeniyetige Nezer”. *Qeşger Péydogogiga İnstituri İlmîy Jurnili*, S. 173, C. 2, 70-74.
- ÇERİBAŞ, M. (2022). “İlahi Bilgiden İnsani Bilgiye: Meslek Pirleri ve Pirlük Müessesesi” *Geçmişten Geleceğe Köprü Ahilik ve Ahi Evran Kitabı* (Ed. Fatih Köksal vd.), s. 297-308, Eskişehir: Türk Ocakları Eskişehir Şubesi Yayını.
- DOĞAN, L. (2020). *Uygur Atasözleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- DOUGLAS, M. (2017). *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*. (Çev. Emine Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları.
- ERCAN, F. (2015). *Toplumlar ve Ekonomiler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- FEYERABEND, P. (1987). *Farewell to Reason*. London, UK: Verso.
- GEERTZ, C. (2006). *Yerel Bilgi*. (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara: Dost Kitabevi.

- GÜL, B. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HANSEN, R. D (2004). “Karız: Turfan’ın Yeraltı Su Kanalları”. *Bilim ve Ütopya*, S.123, 19-21.
- HEBİBULLA, A. (2019). *Uygur Etnografyası*. (Akt. Ayhan Çelikbay), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- İMİN, E. (2006). *Uygur Xelq Maqal-Temsiliri* (C. 2). (Haz. Abduraxman Ebey ve Exmet İmin), Ürümçi: Şinciang Xelq Neşriyati.
- İNAYET, A. (2004). “Türk Kültüründe Bir Harika”. *Bilim ve Ütopya*, (123): 16-18.
- KADERLİ, Z. (2020). *Kültürel ve Bilimsel Söylemlerin İnşa Mekanizmaları Bağlamında Beden*. Ankara: Nobel Yayınları.
- (1987/1988). Suyla Gelen Kültür. (Yönetmen Ertuğrul Karşlıoğlu).
- KILIÇ, E. (2023a). *Turfan Uygurlarının Karız Folkloru ve Su Yönetimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KILIÇ, E. (2023b). “Geleneksel Su Yönetim Sisteminin (Karız) Uygur Halk Koşaklarına Yansımaları”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 35, 661-677.
- MARSHALL, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MCCARL, R. S. (1978). “Occupational Folklife: A Theoretical Hypothesis”. *Western Folklore*, C. 37, S. 3, 145–160.
- NASKALİ GÜRSOY, E. (Ed.) (2023). *Kuyu Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- NEMTUL, Halidan, (2011). *Turpandiki Karızçılar Üstide Tetqiqat* (The Study of Karez’s Craftsmen in Turpan) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 新疆师范大学, Şincañ Normal Üniversitesi.
- ÖGEL, B. (1985). *Türk Kültür Tarihine Giriş* (C.3). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖGEL, B. (2010). *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar* (C.1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖGER, A. (2013). *Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÖZÇALIK, M., ve ÇOBANOĞLU, Ö. (2023). Karız Su Sisteminin Uygur Kültüründeki Sosyokültürel Değerinin Araştırılması. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 22), 74-82.
- ÖZDEN, D. (2017). *Uygurluk Harikası Karızlar*. İstanbul: Kategori Yayıncılık.
- RAXMAN, A. (1989). *Uygur Folklori Heqqide Bayan*. Ürümçi: Şincañ Daşö Neşriyati.
- SCHAFFER, K. (1989). *Women and the Bush: Australian National Identity and Representations of the Feminine*. Working Paper No. 46. Series ed. C. Bridge. London: Sir Robert Menzies Centre for Australian Studies, Institute of Commonwealth Studies.
- SCHELWALD-van der, K. et.al. (2009). *Water: A Way of Life: Sustainable Water Management in a Cultural Context*. CRC Press.
- SEIDENSTICKER, W. (1993). "Occupational structure of Yerwa in the 1920s.". *Berichte des Sonderforschungsbereichs*, C. 268, S. 2, 197-219.
- SEIICHI. T. (1979). “Don't Forget The Well-Diggers”. *Japan Quarterly*, C. 26, S.1, 18.
- SEMİZ, Ö. (2015). “Geleneksel Bilgi, Folklor ve Fikri Mülkiyet Hukuku: Yerel Kolektif Bilginin Hukuki Korunması”. *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı* 2013. (Ed. Prof. Dr. Tekin Memiş), 377-402.
- STRANG, V. (2004). *The Meaning of Water*. Oxford-New York: Berg.
- ŞEN, S. (2007). *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÖLMBÖK, Ğ. N. (2007). *Şıncañdiki Yer Asti Su Quruluşı: Kariz*. Ürumçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

YOLCU, M. A. ve AÇA, M. (2019). “Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor”. *Folklor Edebiyat*, C. 25, S. 100, 861-871.

Sözlü Kaynaklar

KK-1: H. Abdürreşidhan, Turfan, 1987, Lisansüstü Öğrenci. (Görüşme Tarihi: 29.04.2022).

KK-2: A. Tokkuzoğuz, 1985, Turfan, Lisansüstü Öğrenci (Görüşme Tarihi: 8.05.2022).

KK-3: A. Turfan, Turfan, 1982, Lisansüstü Öğrenci (Görüşme Tarihi: 27.05.2023).

KK-4: A. Samsakov, Urumçi, 1948, Lisans, Mühendis (Görüşme Tarihi: 8.08.2022).